

ÉLŐ NYELV

Magyar anyanyelvű gimnazisták viszonya nyelvjárásukhoz és a köznyelvhez*

1. A vizsgálat jellege és módszere. — A jelen cikkben bemutatott eredmények annak a vizsgálatnak alkotják első részét, amelyben a magyarországi és a határon túli magyar anyanyelvű gimnazistáknak a saját nyelvjárásuk, illetve a köznyelv iránti attitűdjét mértem fel. A vizs-

* Ezt a kérdőíves felmérést az alatt a magyarországi tanulmányút alatt sikerült megvalósítanom, amely 2000 áprilisától 2001 márciusáig tartott. Hálás köszönet illet mintegy húsz magyartanárt és nyelvészt, akik részt vettek a felmérésben és lelkesen összegyűjtötték az adatokat. Köszönöm az MTA Nyelvtudományi Intézete Élőnyelvi osztálya munkatársainak sokoldalú segítségét is. Elsősorban Posgay Ildikó segítségét köszönöm, aki tanácsaival és javaslataival segített kutatásom minden részletében és cikkem megírásában, korrigálásában.

gálat kiindulópontja a nemrégiben megjelent japán attitűdkutatási kötet, amely a nyelvjárások és a köznyelv megítélését vizsgálta az ország különböző városaiban, különböző generációknál (SATO KAZUYUKI, YONEDA MASATO szerk., Doonaru nihon no kotoba. Taishukan, 1999.). Vizsgálatom kérdései tehát nagyrészt közősek a japán vizsgálattal, így annak rövidebb változataként is felfogható. Ugyanakkor néhány ponton szükség volt bizonyos változtatásokra a két ország különbözőségei miatt. Mivel a két nyelv társadalmi és lélektani tényezőinek az összehasonlítása egy későbbi célja a vizsgálatnak, az alábbiakban kizárólag a magyar nyelvet érintő kérdésekkel foglalkozom.

Vizsgálatomat kérdőíves formában végeztem hat magyarországi város (Budapest, Cegléd, Debrecen, Győr, Miskolc, Szeged) és két határon túli város (Dunaszerdahely/Szlovákia, Zenta/Jugoszlávia) magyar tannyelvű gimnáziumában, 2000 őszétől 2001 teléig tartó mintegy öt hónapban.¹ Nyolc kutatóponton összesen 639 gimnazistát kértem fel 21 kérdés megválaszolására. A kérdések az adatközlők alapadataival (életkor, nem, lakóhely) kezdődően hovatarozási azonosságutadatok és a településükhöz való érzelmi kötődésükre, valamint nyelvjárásukhoz és a köznyelvhez való viszonyulásukra vonatkoztak.

A kérdőív kitöltése mindegyik városban egy iskolában s annak több osztályában magyartanárok segítségével történt. Egy teszt kitöltése kb. 15–20 percet vett igénybe. A diákok 39%-a (250 fő) férfi, 60%-a (384 fő) nő, 5 adatközlő pedig nem töltötte ki, hogy melyik nemhez tartozik. A megkérdezettek életkora 14-től 20-ig terjed, négy személy kivételével (egy 13, 21, 22 és 24 éves), a koruk átlaga 16,7 év volt. A különböző városok adatközlőinek adatait az alábbi táblázat mutatja.

1. táblázat

Kutatópont	Adatközlő száma (ebből férfi/nő)–ismeretlen	Átlagos életkoruk (ebből férfi–nő)	Azok aránya, akik születésük óta ott élnek
Budapest	85 fő (36/49)	16,39 (16,58—16,26)	88%
Cegléd	59 fő (44/13)—2	17,22 (17,00—18,00)	64%
Miskolc	112 fő (42/70)	15,54 (15,64—15,48)	90%
Győr	94 fő (26/67)—1	15,80 (15,73—15,83)	67%
Debrecen	60 fő (26/33)—1	17,94 (18,23—17,72)	71%
Szeged	85 fő (32/53)	16,85 (16,81—16,88)	55%
Dunaszerdahely	62 fő (21/40)—1	17,25 (17,28—17,25)	89%
Zenta	82 fő (23/59)	17,79 (17,43—17,93)	34%
Összesen	639 fő (250/384)—5	16,70 (16,74—16,67)	

A születésük óta az adott településen lakók aránya városonként változó. Ennek fő oka az, hogy azokon a településeken, ahol a helyi születésűek aránya viszonylag alacsony, a diákok jelentős része vagy bejár a közeli településekről, vagy kollégista, aki a közeli településeken született és ott is nőtt fel a gimnázium kezdéséig. Így például a 34%-os városi születésű zentaiaknak 62%-a bejáró („utazó diák” a többségük önelnevezése szerint), és minden negyedik szegedi adatközlő valamely közeli községből, ill. kisvárosból jövő kollégista. Az iskoláskor kezdete (itt 7 éves kor) után az ország távoli régióiból, ill. külföldről jött diákok száma csekély, összesen csupán nyolc volt. A diákok tehát földrajzilag és nyelvjárásiilag igen homogén környezetben élnek, de a városiak és környékbeliek aránya városonként kisebb-nagyobb mértékben változik.

¹ Ezeken a kutatópontokon kívül még két határon túli városból lesznek adataim (Sepsiszentgyörgy/Románia és Beregszász/Ukrajna). Az előbbiből már megkaptam a válaszokat, de sajnos későn, ezért jelen tanulmányomban nem tudom közreadni az idevágó eredményeket. Emellett generációs összehasonlítás végett a szülőket is felkértem a kérdőív kitöltésére. Mindezek elemzése még további feladat lesz.

A vizsgálatban az 1,8 millió lakosú Budapest mellett vidéki nagyvárosok vettek részt; lakosságuk 127 ezer és 205 ezer között változik, kivéve Ceglédet, amelynek lakossága csupán 36 ezer (1999. évi statisztika szerint). Ezek a városok a régiók gazdasági-politikai, kulturális és közlekedési központjai, ahol kisebb-nagyobb fokú agglomerációs folyamat zajlott le a történelem folyamán, s zajlik most is, valószínűleg az utóbbi tíz évben fokozott mértékben. Ami a határon túli városokat illeti, a két város a magyarországiakhoz képest jelentősen kisebb (Dunaszerdahely lakossága 23 ezer, Zentáé pedig 30 ezer körül van). Mind a szlovákiai Dunaszerdahely, mind a jugoszláviai Zenta magyar többségű város: Dunaszerdahely lakosságának 83%-a a magyar, Zentáéé pedig 79%-a. (KOC SIS KÁROLY — KOC SISNÉ HODOSI ESZTER, *Magyarok a határainkon túl*. Bp., 1992. 23, 72; de mivel ezek az adatok egy 1991. évi statisztikából származnak, megkérdőjelezhető a zentai adatok mai helyzetre való alkalmazása, hiszen az utóbbi években bekövetkezett politikai változások a vajdasági magyar lakosságot jelentősen befolyásolták.)

A kutatópontok nyelvjárási jellege gyengébb a régió belüli kisebb településekenél. Ezeken a nagyobb településeken erősebb a köznyelv hatása, vagy — ahogy IMRE SAMU írja — „nyelvjárási és köznyelvi jellegzetességek sajátos vegyületei”-ként jellemezhető regionális köznyelviséggel rendelkeznek (IMRE SAMU szerk., *Tanulmányok a regionális köznyelviség köréből*. *NyudÉrt.* 100. sz. 3—4). A határon túli adatközlők esetében a regionális köznyelv alakulását a két-nyelvűség, ti. a többségi nyelv is befolyásolja.

2. Az eddigi kutatások eredményei és a jelen kutatás hipotézisei. — Cikkemben először a magyar nyelvi attitűddel foglalkozó eddigi kutatások eredményeit mutatom be, majd ezeket figyelembe véve fogalmazom meg kutatási hipotéziseimet.

A) IMRE SAMU már az 1960-as évek elején foglalkozott a magyar nyelvjárások iránti attitűddel (*Hol beszélnek legszebben magyarul?*: *Nyr.* 1963: 279—83). Az ország egész területére kiterjedő nyelvjárási terepmunkája során IMRE észrevette, hogy az embereknek a nyelvjárásokról való megítélésében néhány közös vonás van. Szerinte a nyelvjárások értékelésében a fonetikai (kiejtési) sajátosságok fontos szerepet játszanak, például az erős *i*-zést vagy a palóc nyelvjárásra jellemző *á* : *ā*-t általában idegennek, sőt sokan csúnyának ítélik (a déli *ö*-zést viszont sokan szépnek tartják, holott maguk az így beszélők nem). Érdekes megfigyelés, hogy a saját anyanyelvjárásukkal szemben viszont „erősen elnézőek” az adatközlők. IMRE szerint általában Sárospatak és környéke, valamint Budapest és környéke a legszebben beszélőnek ítélt régiók. Nem a beszélt köznyelv, hanem a helyesírás által szabályozott írott nyelv az ideális norma. A beszélt nyelvvvel szemben az írott nyelv felértékelése abban mutatkozik meg feltűnően, hogy az ún. „pesti” nyelvet szinte senki sem tartja szépnek a vizsgálat adatközlői közül.

KONTRA (MNy. 1997: 224—32), valamint FODOR KATALIN és HUSZÁR ÁGNES (MNy. 1998: 196—210) tanulmánya az ország különböző régióiból származó adatközlőktől kérdezi, hogy hol beszélnek legszebben magyarul. KONTRA kérdőíves vizsgálatot végzett, FODOR—HUSZÁR pedig néhány nyelvjárási hangfelvételt hallgattatott meg az egyetemistákkal anélkül, hogy tudták volna, ezek milyen nyelvjárástípusok. KONTRA kérdőíves felméréséből kiderült, hogy a budapesti nyelvet ítélték a legszebbnek, míg a palóc nyelvjárást a legsúnyábbnak. De a budapesti adatközlőknél a saját beszédükéről való presztízstudat mellett „bizonyos önstigmatizáció” is érzékelhető volt, amely a palóc és a déli nyelvjárást beszélőknél még erősebbnek bizonyult.

A FODOR—HUSZÁR-féle fonetikai információból nyert benyomások kutatása mutatja, hogy az adatközlők származási településtípusa jelentősen hat a nyelvjárások megítélésére, a kisvárosiak viszonyulnak ugyanis a legpozitívabban a nyelvjárásokhoz, a falusiak a legnegatívabban, a nagyvárosiak pedig a kettő között vannak. A nemek közötti különbségre is van utalás: a nők szélsőségesebbek mind a nyelvjárások elfogadásában, mind az elutasításában, mint a férfiak. Az összes adatközlőt beszámítva a nyelvjárások közül a tiszai és a dunántúli tetszik nekik a legjobban, a legkevésbé pedig a határon túli (itt szlovéniai és csángó) nyelvjárások.

B) Jelen tanulmányomban három kérdést emelek ki a kérdőívből, és az azokra adott válaszokat vizsgálom. Az első kérdés „Szereti a saját nyelvjárását?”, a második „Szereti a köznyelvet?”, a harmadik pedig „Mennyire tartja a saját nyelvjárását a köznyelvtől eltérőnek?” volt.

A fent említett kutatások a magyar anyanyelvűek különböző nyelvjárásokról való megítélésével foglalkoznak. A jelen felmérés viszont az adatközlők saját nyelvjárásukhoz és a köznyelvhez való viszonyulását vizsgálja. Mégis megpróbálok itt néhány feltételezést levezetni ezekből az eredményekből: a) a saját nyelvjárásról adott megítélések általában pozitívak lesznek. Bizonyos régiókban viszont van némileg negatív viszonyulás: ti. a déli nyelvjárást beszélőknél (itt Szeged és Zenta; a szintén negatívnak feltételezhető palóc nyelvjárásról nincsenek adataim, így azt sajnos nem áll módomban bizonyítani). — b) A köznyelvről mindig is pozitív megítélések voltak a magyar nyelvben. Ezért feltételezésem szerint az erre adott válaszok a régióktól függetlenül pozitívak lesznek.

A köznyelvtől való távolság megítélésére elég problematikus hipotézist alkotni. Ennek az oka elsősorban az, hogy erről nincsenek előzetes kutatások, másodsorban pedig az, hogy a nagyvárosi adatközlők nem képviselik az erős nyelvjárási jelleget, hanem a köznyelvhez közeledő kisebb-nagyobb variabilitást mutató regionális köznyelviséggel rendelkeznek, amely viszont nem teljesen egyértelmű nyelvváltozat a szakemberek számára sem, a nem szakemberek számára még kevésbé (KISS JENŐ, Problémák a regionális nyelvváltozatok vizsgálatában: Nyr. 1993: 63—4). A nagyvárosokban élő adatközlők azt gondolhatják, hogy ők nem is regionális köznyelvet, hanem a köznyelvet magát beszélik, amiből arra a következtetésre juthatnak, hogy nagyrészüket nem tartja saját nyelvjárását a köznyelvtől eltérőnek.

3. A „Szereti a saját nyelvjárását/köznyelvet?” kérdésre adott válaszok. — A következő táblázatok az első két kérdésre adott válaszok városonkénti arányát mutatják. A statisztikai elemzést VARGHA ANDRÁS statisztikus segítségével végeztem.

2. táblázat

Szereti a saját nyelvjárását?									
	Összesen	Szeretem		Nem szeretem		Nem tudom		Egyéb	
	N	N	%	N	%	N	%	N	%
Budapest	85	66	77,64%	5	5,88%	12	14,11%	2	2,35%
Cegléd	59	34	57,62%	5	8,47%	19	32,20%	1	1,69%
Miskolc	112	79	70,53%	1	0,89%	32	28,57%	0	0,00%
Győr	94	57	60,63%	19	20,21%	18	19,14%	0	0,00%
Debrecen	58	48	82,75%	5	8,62%	5	8,62%	0	0,00%
Szeged	85	58	68,23%	20	23,52%	7	8,23%	0	0,00%
Dunaszerdahely	62	54	87,09%	6	9,67%	2	3,22%	0	0,00%
Zenta	82	63	76,82%	16	19,51%	2	2,43%	1	1,21%
Összesen	637	459	72,05%	77	12,08%	97	15,22%	4	0,62%

A városok szignifikánsan különböznek. Khi-négyzet-próba ($f = 14$): $\text{chi}^2 = 85,239$ ($p < 0,01$).

3. táblázat

Szereti a köznyelvet?									
	Összesen	Szeretem		Nem szeretem		Nem tudom		Egyéb	
	N	N	%	N	%	N	%	N	%
Budapest	85	48	56,47%	13	15,29%	19	22,35%	5	5,88%
Cegléd	59	50	84,74%	4	6,77%	4	6,77%	1	1,69%
Miskolc	112	95	84,82%	10	8,92%	6	5,35%	1	0,89%
Győr	94	77	81,91%	10	10,63%	7	7,44%	0	0,00%
Debrecen	58	44	75,86%	8	13,79%	6	10,34%	0	0,00%
Szeged	85	68	80,00%	9	10,58%	8	9,41%	0	0,00%
Dunaszerdahely	62	52	83,87%	4	6,45%	6	9,67%	0	0,00%
Zenta	82	78	95,12%	1	1,21%	2	2,43%	1	1,21%
Összesen	637	512	80,37%	59	9,26%	58	9,10%	8	1,25%

A városok szignifikánsan különböznek. Khi-négyzet-próba ($f = 14$): $\text{Khi}^2 = 44,444$ ($p < 0,01$).

„Szereti a saját nyelvjárását?”

Igen

Nem (nagyon)

1. Dunaszerdahely	87,1%	1. Szeged	23,5%
2. Debrecen	82,8%	2. Győr	20,2%
3. Budapest	77,6%	3. Zenta	19,6%
4. Zenta	76,8%	4. Dunaszerdahely	9,7%
5. Miskolc	70,5%	5. Debrecen	8,6%
6. Szeged	68,2%	6. Cegléd	8,5%
7. Győr	60,6%	7. Budapest	5,9%
8. Cegléd	57,6%	8. Miskolc	0,9%
Átlag	72,1%	Átlag	12,1%

„Szereti a köznyelvet?”

Igen

Nem

1. Zenta	95,1%	1. Budapest	15,3%
2. Győr	85,7%	2. Debrecen	13,8%
3. Miskolc	84,8%	3—4. Szeged, Győr	10,6%
4. Cegléd	84,7%	5. Miskolc	8,9%
5. Dunaszerdahely	83,9%	6. Cegléd	6,8%
6. Szeged	80,0%	7. Dunaszerdahely	6,5%
7. Debrecen	75,9%	8. Zenta	1,2%
8. Budapest	56,5%	Átlag	9,3%
Átlag	80,4%		

A két kérdést összevetve először is az derül ki, hogy a magyar városokban a köznyelvhez való viszonyulás kedvezőbb a nyelvjárásánál. Két város kivételével (Debrecen és Budapest) minden városban az adatközlők több mint 80%-a mutat kedvező viszonyulást a köznyelvhez, miköz-

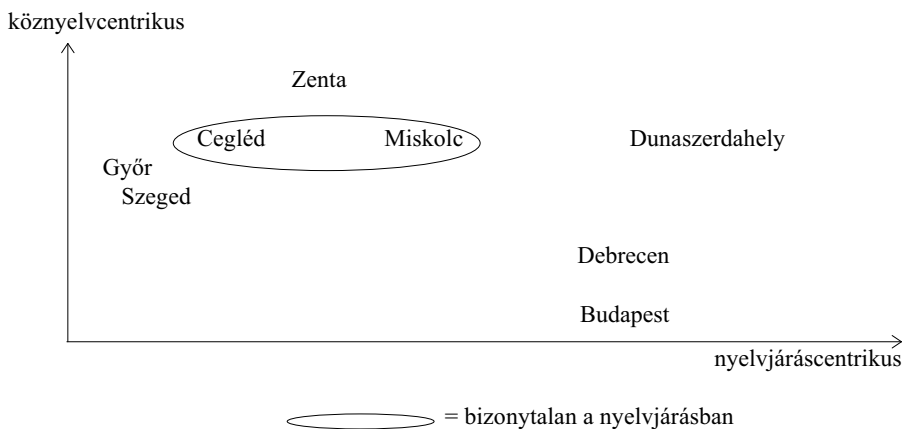
ben a saját nyelvjárásuk iránt csupán két városban (Dunaszerdahely, Debrecen) mutatkozik ilyen magas arányú pozitív viszonyulás.

Figyelemre méltó, hogy a nyelvjárásról „nem tudom”-mal válaszolók aránya Cegléden és Miskolcon kiemelkedően magas (Cegléd 32%, Miskolc 28%: a két város szignifikánsan különbözik a többi várostól [khi-négyzet-próba ($f = 1$): $khi^2 = 38,582$ ($p < 0,01$)], utána következik Budapest (14%), a többi város csak 10% alatt, főleg 2–3% körül mutatkozik.

A ceglédiek és a miskolciak nyelvjárásukról alkotott véleményének bizonytalanságát az is mutatja, hogy a saját nyelvjárásuk megítélésére vonatkozó kérdésre sokan nem válaszoltak (a ceglédi adatközlők 44%-a, a miskolciaknak pedig 38%-a), míg a budapesti hét adatközlőt (8%) nem számítva alig két-három ilyen adatközlő akadt a többi városban.² Cegléden a kitöltetlen kérdés mellé tízen írták oda a „(nyelvjárás) jelentéktelen” és tizenketten pedig a „(nyelvjárás) nem jellemző” megjegyzést. Mindezekből feltételezhető, hogy a ceglédi és a miskolci adatközlők jelentős része bizonytalan saját nyelvjárásának mivoltában, sőt egyáltalán a létezését megkérdőjelezi, így a „nem tudom, hogy szeretem-e a nyelvjárásomat”, helyett inkább „nem tudom, hogy van-e nyelvjárásom”-at kell érteni.

A ceglédi és a miskolci adatközlők bizonytalankodó attitűdjét a következőképpen lehet magyarázni: a Pest megyéhez tartozó ceglédiek a fővároshoz közel lévén, saját nyelvhasználatukkal kapcsolatban erős azonosságtudatot éreznek a köznyelvvvel. A miskolci adat pedig úgy értelmezhető, hogy a város magas iparosodottsági fokának megfelelően az adatközlők urbanizálódási tudatát tükrözi, vagyis feltehetően ők erősebben érzékelik a köznyelvhez való közeledést. A másik ok az lehet, hogy a fentebbi két város több nyelvjárástípus határán fekszik, tehát a nyelvjárás jellemük homályosabb a többi kutatóponthoz képest. Az utóbbi évtizedekben végbemenő erős agglomeráció is elősegíthette ezt a folyamatot.

1. ábra

A nyelvjáráshoz és a köznyelvhez való viszonyulás összehasonlításával kapcsolatban nem mondható egyszerűen az, hogy azokon a településeken magas a köznyelvet kedvelők aránya, ahol alacsony a nyelvjárásukat szeretők aránya és fordítva. A fenti adatok elemzéséből kapható képet

² A kérdőívben szerepel az a kérdés, hogy „Milyen benyomásai vannak a saját nyelvjárásáról / a köznyelvről?” A felelet megadásához a következő tizenkét pozitív és negatív értékelést kifejező szóból válogattak a diákok: „szép, közvetlen, választékos, kifejező, erőteljes, finom, durva, csúnya, rideg, nehézkes, ízléstelen, nevetséges”.

mutatja az első ábra.³ A győrieknél mutatkozik a legerősebb köznyelvcentrikus jelleg: ők nagyon kedvelik a köznyelvet, és a saját nyelvjárásukat viszonylag erősen elutasítják. A zentaiak szintén köznyelvcentrikusak, a köznyelvedvelők aránya náluk a legmagasabb. Ennek ellenére a debreceniek és — meglepő módon kiemelkedő arányban a köznyelv elutasítását képviselve — a budapestiek mutatják az erősen nyelvjáráscentrikus tendenciát. A dunaszerdahelyiek viszonyulnak a leginkább kedvezően mind a nyelvjárásukhoz, mind a köznyelvhez. A szegediek viszont a legkevésbé kedvelik mind a nyelvjárásukat, mind a köznyelvet.

A két határontúli város diákjai mutatják a legkedvezőbb attitűdöt a köznyelv iránt. Magyarországon belül pedig Győr, Cegléd és Miskolc köznyelvedvelőbbek, mint Szeged és Debrecen. Előzetes elképzelésem ellenére a budapestiek ítélik a leginkább kedvezőtlennek a köznyelvet. Ezt az utóbbi, meglepőnek is mondható tény az is alátámasztja, hogy a köznyelvről való benyomásaik kérdésében a budapestiek választották a legtöbb negatív jelzőt (mint pl. „rideg” vagy „csúnya” a köznyelv). Ők átlagosan 0,7-szer választottak negatív benyomást kifejező szavakat, amíg a ceglédiek, a miskolciak és a szegediek csak 0,4-szer, még a nyelvjárás-centrikus jelleget mutató debreceniek is csak 0,6-szer választották az ilyen szavakat.

A következő két táblázat a nemek közötti különbségeket mutatja.

4. táblázat

Szereti a saját nyelvjárását?									
	Összesen N	Szeretem		Nem		Nem tudom		Egyéb	
		N	%	N	%	N	%	N	%
Férfi	250	177	70,8	29	11,6	36	14,4	8	3,2
Nő	384	277	72,1	48	12,5	49	12,8	10	2,6
Összesen	634	454	71,6	77	12,1	85	13,4	18	2,8

Khi-négyzet-próba ($f = 3$): $\chi^2 = 0,437$ ($p > 0,10$), nem szignifikáns a különbség.

5. táblázat

Szereti a köznyelvet?									
	Összesen N	Szeretem		Nem		Nem tudom		Egyéb	
		N	%	N	%	N	%	N	%
Férfi	250	203	81,2	26	10,4	13	5,2	8	3,2
Nő	384	304	79,2	40	10,4	31	8,1	9	2,3
Összesen	634	507	80,0	66	10,4	44	6,9	17	2,7

Khi-négyzet-próba ($f = 2$): $\chi^2 = 1,871$ ($p > 0,10$), nem szignifikáns a különbség.

³ A városok úgy kerültek azokra a pontokra, ahol vannak, hogy a „szeretem”-válasz arányától a „nem szeretem”-válasz arányát levonva mind a nyelvjárás, mind a köznyelv tengellyel párhuzamosan haladtak. A két városra, ahol kiugróan magas arányú „nem tudom”-választ kaptam, bekeretezve „bizonytalan a nyelvjárásban” jegyzettel mutattam rá.

A nők saját nyelvjárására vonatkozó véleménye szélesebben eloszlik mind a pozitív, mint a negatív pólus között, mint a férfiaké, a köznyelvet kedvelők aránya pedig a férfiaknál magasabb, mint a nőknél, de ezek a különbségek statisztikailag nem szignifikánsak.

Ha az adatközlők lakótípusonkénti különbségére nézünk, nagyobb különbségeket figyelünk meg.⁴

6. táblázat

Szereti a saját nyelvjárását?									
	Összesen N	Szeretem		Nem szeretem		Nem tudom		Egyéb	
		N	%	N	%	N	%	N	%
Városiak	350	246	70,3	42	12,0	62	17,7	0	0,0
Környékiek	165	123	74,5	26	15,8	15	9,1	1	0,6
Összesen	515	369	71,7	68	13,2	77	15,0	1	0,2

Khi-négyzet-próba ($f = 2$): $\chi^2 = 7,072$ ($p < 0,05$), szignifikáns a különbség.

7. táblázat

Szereti a köznyelvet?									
	Összesen N	Szeretem		Nem szeretem		Nem tudom		Egyéb	
		N	%	N	%	N	%	N	%
Városiak	350	290	82,9	26	7,4	33	9,4	1	0,3
Környékiek	165	146	88,5	10	6,1	8	4,8	1	0,6
Összesen	515	436	84,7	36	7,0	41	8,0	2	0,4

Khi-négyzet-próba ($f = 2$): $\chi^2 = 3,678$ ($p > 0,10$), nem szignifikáns a különbség.

A városiaknál jobban feltűnik az „identitászavar”, vagyis mind a nyelvjárásról, mind a köznyelvről „nem tudom”-mal válaszoló aránya közel kétszeres a környékbelieknél. A városiak tudatában kevésbé világos a saját nyelvjárásuk és a köznyelv közötti különbség, miközben a környéki kisebb településekről származók erősebben érzik a nyelvjárásuknak a köznyelvtől elkülönülő létezését. A környékbeliek véleménye jobban megoszlik a nyelvjárást kedvelő és elutasító csoport között. Akár szeretik, akár nem, a környékbelieknek erősebb az a tudatuk, hogy ők általában másmilyen nyelvváltozatot beszélnek, mint a köznyelvet.

4. „Mennyire tartja a saját nyelvjárását a köznyelvtől eltérőnek?” kérdésre adott válaszok. — Zavarba jöhet az, aki úgy képzei, hogy minél közelebb van az ember a fővároshoz, annál közelebb érzi a saját beszédét a köznyelvhez, hiszen az alábbi adatok teljesen fordított jelenséget mutatnak. Mindenekelőtt meglepő, hogy erre

⁴ A „városiak” kategóriába azok az adatközlők tartoznak, akik a vizsgált városban születtek és ott is nőttek fel, valamint az iskoláskor kezdete (itt 7 éves kor) előtt a vizsgált városba kerültek és azóta ott élnek. A „környékbeliek” kategóriába azok a kollégisták vagy bejárók tartoznak, akik a születésük óta (vagy legkésőbb az iskoláskor kezdete óta) főleg a környéki községekben vagy kisvárosokban élnek vagy éltek egészen a gimnázium kezdetéig. (Ezek főleg községiek, a kisvárosiak száma jóval kisebb volt.) Az ezeken a feltételeken kívül esetek itt nem szerepelnek. A fővárosi adatközlőket is kihagytam itt, ezt azzal indokolom, hogy a fővárosi adatközlőknél a bejárók lakhelyi típusa főleg nagy lakosságú külvárosok, míg a vidéki nagyvárosok esetében főleg kis népességű községek, s ezek nagy különbsége nehezíti az összehasonlítást.

a kérdésre a „köznyelvtől nagyon eltérő”-t választók éppen a fővárosban, Budapesten kimagaslóan a leggyakoribbak, s egyetlen ilyen adatközlőt nem találunk a határon túli Zentán. Azok aránya, akik úgy vélik, hogy a saját nyelvjárásuk nem nagyon tér el vagy egyáltalán nem tér el a köznyelvtől, a határon túli városok mellett Debrecenben és Szegeden magasabb az átlagnál. A győriek állnak legközelebb az átlaghoz, Cegléd és Miskolc alacsonyabb az átlagnál. A fővárosi adatközlők állnak az utolsó helyen, tehát ők tartják leginkább távolinak a saját nyelvüket a köznyelvtől. Erre az ellentmondásos eredményre később szeretnék visszatérni.

8. táblázat

Mennyire eltérő a köznyelvtől?											
	Összesen	Nagyon		Nem nagyon		Egyáltalán nem		Nem tudom		Egyéb	
	N	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Budapest	85	12	14,11	35	41,17	28	32,94	7	8,23	3	3,52
Cegléd	59	1	1,69	41	69,49	7	11,86	10	16,94	0	0
Miskolc	112	5	4,46	40	35,71	44	39,28	19	16,96	4	3,57
Győr	94	9	9,57	58	61,70	20	21,27	7	7,44	0	0
Debrecen	60	2	3,33	40	66,66	16	26,66	2	3,33	0	0
Szeged	85	6	7,05	59	69,41	17	20,00	3	3,52	0	0
Dunaszerdahely	62	5	8,06	52	83,87	2	3,22	2	3,22	1	1,61
Zenta	82	0	0,00	82	100	0	0	0	0,00	0	0
Összesen	639	40	6,27	407	63,73	134	21,03	50	7,84	8	1,25

A városok szignifikánsan különböznek. Khi-négyzet-próba ($f = 21$): $\text{khi}^2 = 145,381$ ($p < 0,01$) (Az egyebet nem számítva bele.)

„Mennyire tartja a saját nyelvjárását a köznyelvtől eltérőnek?”

Nagyon eltérő	Nem nagyon eltérő + egyáltalán nem eltérő
1. Budapest 14,1%	1. Zenta 100,0% (100,0 + 0,0)
2. Győr 9,6%	2. Debrecen 93,4% (66,7 + 26,7)
3. Dunaszerdahely 8,1%	3. Szeged 89,2% (69,0 + 20,2)
4. Szeged 7,1%	4. Dunaszerdahely 87,1% (83,9 + 3,2)
5. Miskolc 4,5%	5. Győr 83,0% (61,7 + 21,3)
6. Debrecen 3,3%	6. Cegléd 81,4% (69,5 + 11,9)
7. Cegléd 1,7%	7. Miskolc 75,0% (35,7 + 39,3)
8. Zenta 0%	8. Budapest 74,1% (41,2 + 32,9)
Átlag 6,3%	Átlag 84,7% (63,7 + 21,0)

Az „egyáltalán nem”-mel, illetve „nem tudom”-mal válaszolók aránya egyedül a határon túli városok diákjainál jelentéktelen, tehát köztük alig vannak olyan adatközlők, akik vagy azonosítják a saját nyelvjárásukat a köznyelvvél vagy nem tudnak különbséget tenni a kettő között. Budapesten a „nagyon eltérő” válasz rendkívül magas (14,1%), statisztikailag szignifikáns (khi-négyzet-próba ($f = 2$): $\text{khi}^2 = 62,288$ ($p < 0,01$)), viszont az „egyáltalán nem eltérő”-t vallók aránya is magas, harminc százalék fölött van. Hasonlóan a miskolciak és a ceglédiek is erősen megoszlanak, különösen magas a „nem tudom”-mal válaszolók aránya e két városban. A határon túli diákok véleménye erősen tömörül a mérsékelt („nem nagyon eltérő”) válaszra, de a fővárosiak és az ahhoz közel lakók véleménye oszlik meg leginkább (khi-négyzet-próba ($f = 2$): $\text{khi}^2 = 110,587$ ($p < 0,01$)).

A nemek közötti különbségeket tekintve a nők véleménye inkább megoszlik a „nagyon eltérő” és „egyáltalán nem eltérő” között, a férfiak válaszaik pedig jobban tömörülnek arra a mérsékelt véleményre, hogy a nyelvjárásuk nem nagyon tér el a köznyelvtől. De ezek a különbségek statisztikailag nem szignifikánsak.

9. táblázat

Mennyire eltérő a köznyelvtől?											
	Összesen	Nagyon		Nem nagyon		Egyáltalán nem		Nem tudom		Egyéb	
	N	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Férfi	250	15	6,0	164	65,6	46	18,4	22	8,8	3	1,2
Nő	384	25	6,5	240	62,5	86	22,4	27	7,0	6	1,6
Összesen	634	40	6,3	404	63,7	132	20,8	49	7,7	9	1,4

Khi-négyzet-próba ($f = 3$): $\chi^2 = 2,061$ ($p > 0,10$), nem szignifikáns a különbség.

A lakóhelyi különbség itt is feltűnőbb, mint a nemek közötti. Főleg a falusiak által képviselt „környékbéliek” csoportja nyilvánítja eltérőbbnek nyelvjárását a köznyelvtől, mint a nagyvárosi csoport. Az „egyáltalán nem eltérő”-vel, illetve a kérdésre „nem tudom”-mal válaszolók aránya viszont a városiaknál jelentősen magasabb, mint a környékbélieknél. A városiak inkább vagy azonosítják a saját nyelvváltozatukat a köznyelvvél, vagy nehezen határozzák meg a két nyelvváltozat közötti különbséget, miközben a környékbéliek jobban látják a különbségüket, a válaszuk jobban tömörül a „nyelvjárás nem nagyon tér el a köznyelvtől” véleményre.

A fentiekből látható, hogy a határon túli városok adatközlői környéki típust képviselnek, melynek nyilatkozatai tömörülnek a mérsékelt véleményre, amíg a fővárosi és „hózzá közeli” városi típusba tartoznak, melynek véleményei jobban különböznek.

10. táblázat

Mennyire eltérő a köznyelvtől?											
	Összesen	Nagyon		Nem nagyon		Egyáltalán nem		Nem tudom		Egyéb	
	N	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Városiak	350	12	3,4	226	64,6	74	21,1	30	8,6	8	2,3
Környékiek	165	9	5,5	124	75,2	23	13,9	8	4,8	1	0,6
Összesen	515	21	4,1	350	68,0	97	18,8	38	7,4	9	1,7

Khi-négyzet-próba ($f = 3$): $\chi^2 = 8,090$ ($p < 0,05$), szignifikáns a különbség.

5. Az eddigi elemzéseket összefoglalva, mindenekelőtt azt kell mondanom, hogy az egyes városok adatai jóval eltérőbbnek bizonyultak, mint a feltevéseim. A vizsgálat eredményei alapján öt várostípust feltételezek: a) a köznyelvet és nyelvjárást egyaránt kedvelő típus (ide tartoznak a dunaszerdahelyiek), b) köznyelvcentrikus típus (Győr, Zenta), c) nyelvjáráscentrikus (Debrecen, Budapest), d) mindkét nyelvváltozatot kevésbé kedvelő típus (Szeged) és e) a saját nyelvjárásukban bizonytalanokodó típus (Cegléd és Miskolc). A legutóbbi urbanizálódó típusnak is nevezhető, ők ugyanis a földrajzi feltételek vagy a város iparosodásának következtében a fővároshoz közelinek érzik magukat. Gyakran nincsenek tisztában a saját nyelvjárásuk létezésével, konkrét képet nem alkotnak róla.

Ami a határon túli diákokat illeti, rájuk elsősorban a válaszok homogenitása jellemző. Túlnyomó többségük azt vallja, hogy szereti a köznyelvet, és a saját nyelvjárása nem nagyon tér el a köznyelvtől. Ez erős kontrasztot mutat a budapesti adatközlőkkel, akiknek véleménye leginkább megoszlik mind a pozitív, negatív és a „nem tudom” között a saját nyelvjárásuk megítélésében, illetve a „nagyon eltérő”, „nem nagyon eltérő” és „egyáltalán nem eltérő” között a köznyelvtől való távolságban. A nyelvjárásuk megítélésével kapcsolatban azonban komoly különbség látszik a két határon túli város diákjai között: a dunaszerdahelyiek jóval kedvezőbben viszonyulnak a nyelvjárásukhoz, mint a zentaiaiak. Ez részben azzal magyarázható, hogy — mint a szegediek esetében is látjuk — az *ő-ző* nyelvjárástípust kevésbé kedvelik az itt lakók.

Az előbb feltett hipotéziseimre visszatérve az első pont (a saját nyelvjárásukhoz való viszonyulás) annyiban bizonyult igaznak, hogy az *ő-ző* régiókban (itt Szeged és Zenta) alacsonyabb a saját nyelvjárásukat kedvelők aránya. A vizsgálatomban a győriek is a nyelvjárást erősen elutasító csoporthoz tartozónak bizonyultak.

A második pont (a köznyelv általánosan magas fokú kedvelése) igaznak bizonyult, kivéve a debrecenieket és a budapestieket. A debreceniek valamivel alacsonyabb, a budapestiek pedig jóval alacsonyabb fokot mutatnak az összes többihez képest. A debreceniekről elképzelhető, hogy a városuk sajátos történelmi jellegzetessége gyakorol hatást, ti. gyakran mondják, hogy ők a történelmi-politikai és vallási sajátosságaikra büszkék, így a főváros által képviselt köznyelvvvel szemben bizonyos ellenállási tudat rejlik bennük.

A „Mennyire eltérő a köznyelvtől”-féle kérdésben viszont különböző fokot mutattak az egyes városok adatközlői. A határon túliak túlnyomó többsége úgy érzi, hogy nyelvjárása nem nagyon tér el a köznyelvtől. A fővárosiak nemcsak kevésbé kedvelik a köznyelvet, hanem ők magas arányban úgy vélték, hogy a saját nyelvjárásuk nagyon eltérő a köznyelvtől. Ennek okát majd a következő fejezetben próbáljuk megkeresni.

Ebben a vizsgálatban a nemek között végül is nem találtunk szignifikáns különbségeket. Az adatközlők lakóhely szerinti különbsége nagyobb a nemek közöttiénél. A kisebb településről valóok erősebben tartják a nyelvjárásadatukat, mint a városiak, s róla vallott véleményük erősebben megoszlik mind pozitív, mind negatív irányban. A városiak viszont zavarban vannak a nyelvjárásuk meghatározásában.

Arra vonatkozóan, hogy mi határozza meg tulajdonképpen a nyelvjárást kedvelő vagy elutasító attitűdöt, a jelen adatokból sajnos kevés derül ki. A származási településtípus különbsége önmagában nem tűnik elegendő és döntő tényezőnek. A nyelvjárási jelenségek megítélésében a város és a régió ipari-társadalmi, kulturális és történelmi jellege, valamint a város urbanizálódási foka és a mindezekről való vélemények egyaránt jelentős faktorok lehetnek az adatközlők családi körülményeivel — szüleik iskolai végzettsége és korábbi lakóhelye stb. — együtt. Ezek még tovább vizsgálendő feladatok.

6. Kiegészítő vizsgálat a budapesti adatközlőkről. — A fent tárgyaltakat összegezve számomra a legváratlanabb eredmény a budapestiek erős nyelvjáráscentrikus jellege volt, ti. ők a többiekhez képest feltűnően alacsony arányban kedvelik a köznyelvet, és szintén kiemelkedően magas arányban vélekednek úgy, hogy a saját „nyelvjárás”-uk a köznyelvtől távol áll. Még egy észrevétel a köznyelv kérdéséről, hogy a „Szereti a köznyelvet?”-féle kérdésre a „nem tudom”-mal válaszolók aránya Budapesten kiugróan magas, több mint kétszerese az átlagnak.

Vajon a fővárosi diákok a köznyelvet egy a saját beszédüktől távol álló, sőt sokszor a saját nyelvhasználatukkal — melyet a többi régió lakói nagyjából azonosíthatják a köznyelvvvel — szembeállítható nyelvváltozatként fogják fel? Tehát felmerül az a kérdés, hogy mit értenek a budapesti gimnazisták a „köznyelv”-en és a „saját nyelvjárásuk”-on. (A budapesti adatközlőkre egyébként nem jellemző a „saját nyelvjárás” fogalmának elutasítása. 86 diák közül csak öten válaszolták,

hogy „Nekem nincs nyelvjárásom”, vagy „Én mindig köznyelven beszélek”, s a saját nyelvjárásuk megítéléséről csak heten nem nyilatkoztak.)

Előbb azt feltételeztem, hogy a köznyelven azt a beszédváltozatot értik a budapesti adatközlők, amelyiket a mindennapi tömegtájékoztatóban hallanak: például a közéleti nyelvhasználatot, politikusok vitáit, vagy a szlenggel és trágár szavakkal színezett tv-műsorok nyelvét stb., s ezeket a beszédváltozatokat vagy tőlük idegennek, vagy nemkívánatosnak tartják.

Ez a feltételezésem viszont nem bizonyult igaznak, amikor egy budapesti gimnáziumban egy kisebb, pótlólagos kérdőív kitöltését kértem ötven diáktól. A túlnyomó többségük a „Mi a köznyelv?” kérdésre válaszolva úgy fogalmazott, hogy a „mindennapokban, általában”, „nagy tömegek (vagy mindenki) által” az utcán, lakhelyen, a barátok között használt beszédváltozat. Többen hangsúlyozták, hogy a köznyelv „egyszerű” (4 fő), „nem hivatalos” (6 fő) beszéd, amely „nem mindig helyes” (3 fő) (pl. nyelvtanilag) és „rengeteg szlenget tartalmaz” (6 fő).

A fenti válaszokból kiderül, hogy a budapestiek egy része egyáltalán nem értékeli a köznyelvet normatív változatként. A köznyelv médiában való szerepére ugyan csak ketten utaltak. Sőt, az ötven válaszból alig érzékelhető a köznyelv nyelvjárásokkal szembeni mivolta, ugyanis senki sem utalt arra, hogy a köznyelv a területi (nyelvjárási) különbözőségektől mentes nyelvváltozat. A budapesti diákoknál tehát a köznyelv nem a nyelvjárásokkal szemben, hanem inkább a magas presztízszt hordozó irodalmi nyelvvél szemben „alacsonyabb” rangú nyelvváltozatként mutatkozik. Ennek funkcióját részben pozitívan értékeli (hatékony eszköz a barátok közötti társalgásban stb.), részben viszont negatívan reagál rá (ti. a köznyelv sokszor hibás mind nyelvtanilag, mind illetlenül).

Mindezek után a következő tendencia figyelhető meg: miközben a budapestiek számára a köznyelv a saját, mindennapi nyelvhasználatuk egyik alacsonyabb variációja, tehát egy belső nyelvváltozat, a többi vidéki város és különösen a határon túli adatközlő számára ez egy külső, saját nyelvhasználatukkal szemben álló (bár nem nagyon eltérő) nyelvváltozatként jelenik meg. Náluk a köznyelv megtartja magas presztízsét; ez a köznyelv magas arányú támogatottságával is magyarázható. A ceglédiek és a miskolciak pedig a nyelvjárásuk létezéséről való kételyeik és a köznyelvtől való távolságtudatuk bizonytalansága miatt a kettő közötti átmeneti sávba helyezhetők.

7. Függelék. — Az alábbiakban közreadom kérdőívem teljes szövegét.

Ezt a kérdőíves vizsgálatot az MTA Nyelvtudományi Intézetének vendégkutatójaként végzem. Az Ön által megadott adatokat bizalmasan kezelem és kizárólag tudományos célokra használok. Segítségét előre is nagyon megköszönöm.

- (1) Életkora _____ éves
- (2) Neme a) Férfi b) Nő
- (3) Mióta él ebben a városban?
a) Születésem óta
b) _____ éve. Azelőtt _____ évig _____ éltem.
(Azt a helyet írja be, ahol a legtöbb időt töltötte.)
- (4) Foglalkozása _____
- (5) Milyen iskolákat végzett el?
a) 1—4 osztály b) 5—8 osztály c) szakmunkásiskola d) középiskola e) gimnázium
f) főiskola, egyetem
- (6) Hova tartozónak érzi magát? Karikázza be a megfelelő helyeket!
- a) Szegec d) Nem tudom.
b) Dél-Alföld a) Nagyon így érzem. b) Nem nagyon. c) Egyáltalán nem. d) Nem tudom.
c) Magyar állam a) Nagyon így érzem. b) Nem nagyon. c) Egyáltalán nem. d) Nem tudom.
d) Magyar nemzet a) Nagyon így érzem. b) Nem nagyon. c) Egyáltalán nem. d) Nem tudom.

